

*Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Fermanı'nın İlanından Sonra Gayr-i Müslimlerin Durumlarıyla İlgili Gelişmeler**

Sabri HİZMETLİ**

Öncelikle konumuzu temellendirecek bir hususa temas etmek istiyorum. Osmanlı Devleti sınıfların varlığını kabul etmez. Reaya ırklar, etnik kökenler, dinler ve mezheplere göre tasnif edilmez ve derecelendirilmez. Birinci sınıf reaya, ikinci sınıf reaya, üçüncü sınıf reaya yoktur. Ancak Osmanlı reayası vardır. Yani şu işlerde ancak Müslümanlar çalışırlar, gayri müslimler çalışamazlar; şu iş veya meslekte çalışmak için müslüman olmak şarttır, Yahudi ve Hıristiyanlar bu işlerde çalışamazlar gibi bir ayırım veya tercih sözkonusu değildir. Bir başka deyişle devlet işlerinde ve idarî, siyasî, iktisadî ve içtimaî makamlara tayinlerde önşart mevzubahs değildir, tersine liyakat ve ehliyet esastır. Bedensel veya ruhsal özürürlük halleri bunun dışındadır.

Sadece Osmanlı Devleti'ne mahsus olan bu anlayışın uygulamasında her alanda ilgili çok sayıda örnekler verebiliriz. Farklı etnik kökenlerden gelen Ermeni, Rum, Yahudi ve Hristiyan reayanın Osmanlı Devlet idaresinde en üst görevlere getirildikleri ve Devleti uluslar arası toplantılarda ve anlaşmalarda temsil ettikleri bilinen bir gerçektir.

Görülmektedir ki **zimmiler** (gayr-i müslim-ehl-i kitap) Osmanlı Devleti'nde eşit haklara sahip reaya idiler; her türlü işte Müslümanlarla eşit hakka ve hürriyete sahiptiler.

E. de Amicis, İstanbul'u tasvirinde, "camiler, havralar, Rum, Katolik, Ermeni kiliseleri üstün gelmek için yarışmış gibi birbirinin üzerindedir" derken, Osmanlıda

herkesin mabedinin olduğunu ve ibadet hürriyetine sahip bulunduğunu vurgulamaktadır. Yine Amicis, "yaya Müslüman, peçeli esîre, kırmızı bereli, uzun saç örgülü Rum, siyah faldetasını başından geçirmiş Maltalı, eski Yahudi kıyafetinde Musevî, hayalet gibi başkan aşağı kapkara giyinmiş Trabzonlu Ermeni, bütün bu kadınlar sanki oraya karşılıklı olarak birbirlerini göstermek bilhassa konulmuşlar gibi, birbiri arkasından geçerler" ifadelerini kullanarak sosyal çeşitliliğe ve özgürlüğe işaret etmektedir.

Azınlıklar veya gayri müslimler, sahip oldukları haklar itibariyle çoğunluğu oluşturan nüfusa oranla azınlık durumunda değildiler.

Osmanlıyı oluşturan tebaa arasında din, mezhep, dil ve soy birliği yoktu. Aynı soydan gelenler arasında bile gelenek ve kültür birliği yoktu.

Bilindiği gibi, insan, milletler ve devletleri meydana getiren temel unsurların başında gelir. Birkaç kıtada hakimiyet kuran Osmanlı Devleti'ni teşkil eden insan unsuruna ise, çeşitli ırklara ve dinlere mensuptu. Bu insanlar, etnik kökenleri dikkate alınmadan, sadece mensup oldukları din veya mezhep esasına göre gruplandırılmışlardır. Neticede, Araplar, Türkler, Kürtler, Boşnaklar, Arnavutlar, Rumlar, Ermeniler, Berberler vs. topluluklar üç din adı altında toplandılar ve Osmanlı Devleti'ndeki insan unsurunu Müslüman, Yahudi ve Hıristiyan grupları teşkil ettiler.

Yargı bakımından hem örfi hukuk hem de İslâm hukuku esaslarına dayanan Osmanlı Devletinde Müslüman olmayanlar, tıpkı müslümanlar gibi, kendi örflerine ve dini kurallarına göre idare olundular. Böylece İslâm toprağında ve halifenin himayesinde dinlerini ve örflerini koruyarak yaşamlarını sürdürebilen Gayri Müslimler

* Bu metin, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun 700. yılı münasebetiyle Beyrut Üniversitesi'nin 28 Nisan-1 Mayıs 1999 tarihinde düzenlendiği "1514'ten yıkılışına kadar Osmanlı Devleti'nde Azınlıklar ve Kavmiyetler" isimli Uluslararası Kongre'ye bildirî olarak sunulmuş olup, hiçbir yerde yayınlanmamıştır.

** Prof.Dr., A.Ü.İlahiyat Fakültesi öğretim üyesi.

(zımmîler veya ehl-i kitab), Müslümanlar içinde erimediler. Zira Osmanlıların fethettikleri topraklarda yerleşmiş bulunan ve farklı dinlere, ırklara ve kültürlere mensup olan bu insanlar, bir akde dayanarak "**zımmî**" adını aldılar ve İslâm hukukunca kuralları belirlenen bir hukukî statü içerisinde sosyal, ekonomik ve kültürel işlerini yürüttüler, yüzyıllar boyunca Müslümanlarla yan yana, kendi dinî ve kültürel değerlerini koruyarak yaşadılar.

Osmanlı Devleti'ndeki gayri müslimler, etnik kökenlerine göre Türk, Arab, Rum, Bulgar, Arnavut olarak değil, mensup oldukları dinler ve mezheplerin adlarına göre Müslüman, Hristiyan (Ortodok, Gregoryen, Katolik, Protestan) ve Yahudi diye adlandırıldılar. Dinler ve mezhepler temelinde gruplandırılan bu topluluklardan her birine devlet, Arapçada din ve mezhep demek olan "**millet**" adını verdi. Böylece aynı din ve mezhebe mensup olan cemaatlere "**millet**" adı verildi.

Ancak hangi dine-mezhebe mensup cemaatten olursa olsun her millet "**Osmanlı tabiiyeti**"nden sayılırdı ve hususî bir hukukî statüye tabi olurdu. Yani gayri müslim milletler özel hukuklarında kendi aralarında mensup oldukları din ve cemaatlerin sosyal yaşama ilişkin kurallarına, kamu hukuku alanında ise İslâm hukukunun Müslüman olmayanlara ilişkin kurallarına tabi tutulurlardı. Esasen İslâm'a dayanan Osmanlı kamu hukukunda Müslüman olan ve olmayan vatandaşlara farklı kurallar uygulanırdı. Kendilerine geniş din ve vicdan hürriyeti tanınmış olmasına rağmen, zımmîler günlük hayatlarında Müslüman bir toplumda yaşamaktan doğan bazı sosyal kısıtlamalara maruz kalmışlardır. İbadet hürriyetlerinde, giyimlerinde belli kurallara uymaları istenildiği gibi askerlik de yapmazlardı. Ancak bu kural Osmanlı Devleti'nde kısmen uygulandı.

Gerçek şu ki, zımmîler Osmanlı Devleti'nin güçlü olduğu dönemlerde huzurlu ve mutlu olarak yaşadılar. Ancak Devlet'in çöküş devrinde adaletsiz yönetim ve vergi sisteminden acı çektiler, rahatsız oldular.

XVIII. Yüzyılda Batı'da hızla yayılan ve geniş kabul gören "**milliyetçilik**" akımı ve "**insan ve vatandaş hakları**"nın ilanı Osmanlı Devleti'ndeki zımmîler üzerinde çok etkili oldu.

Çocuklarını Avrupa'da okutup batı kültürüyle yetiştiren, askere gitmemek ve batı dili bilmekten kay-

naklanan üstünlüklerini iyi kullanarak Osmanlı ekonomisinde söz sahibi olan zımmîler bağımsızlık isteğiyle ayaklandılar.

Büyük devletler bu durumu kendi yararlarına kullanmakta gecikmediler. Osmanlı topraklarında siyasî ve iktisadî hakimiyet tesis etmek ve zımmîleri himayelerine alıp kullanmak amacıyla, Osmanlı Devleti'ne baskı yaparak zımmîler lehine reformlar yapılmasını istediler. Neticede bunda başarılı oldular ve XIX. yüzyılın başlarında Yunanistan bağımsızlığını elde etti, Eflak ve Boğdan Beyliklerinin özerkliği genişletildi ve Sırbistan'ın özerk bir beylik olarak kuruluşu kabul ettirildi. Devlet adamları da çeşitli alanlarda yenilikler yapmaya koyuldular. 3 Kasım 1839'da Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun veya Tanzimat Fermanı (Tanzimat-ı Hayriyye)'nin ilanı ile başlayıp, I. Meşrutiyet'e (1876) kadar süren döneme "**Tanzimat Devri**" denilmiştir.

Osmanlı Devleti, Gülhane Hatt-ı Hümayunu'na kadar hukukî yönden tamamen ferman ve kanunnâmelerle idare edilmekteydi. Fatih Sultan Mehmed ve Kanuni Sultan Süleyman'ın yayınladıkları kanunnâmeler Osmanlı Devleti'nin bir çeşit anayasası idi. Genelde devlet teşkilatını düzenlemeye yönelik olmakla birlikte vatandaş haklarını düzenleyen maddeleri de vardı.

Gülhane Hatt-ı Hümayunu esas itibarıyla klasik "**adaletnâme**" geleneğinin devamı idi. Daha önce de buna benzer ve tebaaya adaletli bir yönetim vaadeden hatt-ı hümayunlar ilan edilmiştir. Bu fermanla bütün Osmanlı tebaasına adalet ve refah, can ve mal emniyeti vaad ediliyordu. Bütün tebaaya kanun önünde eşitlik veriliyordu.

Bu ferman, Türkiye tarihinde 1808 tarihli Sened-i İttifak'ı bir kenara bırakırsak ilk anayasal harekettir. Yönetimin modernleştirilmesi, düzenlenmesi anlamına gelen Tanzimat ise bunun uygulamasıdır.

Ortodokslar, Katolik ve Protestanlardan Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile verilen hakları yetersiz bulanlar olduğu gibi, bu hakların uygulandığı yaygarası ile daha fazlasını elde etmeye çalışanlar ve bu amaçla Rusya, Fransa, İngiltere gibi devletlerden Osmanlı Devleti'ne baskı yapmasını isteyenler de bulunmaktaydı.

Böylece Tanzimatın ilanı ile başlayan reformlar dizisi esas itibarıyla, çeşitli millet gruplarına dahil olan vatandaşların hukukî statü farklılıklarını kaldırma amacına yönelikti. Yani zımmîler bir bakıma "**zımmî**" statüsünden

çıkartılarak, Müslümanlarla birlikte eşit haklı "**Osmanlı vatandaşı**" statüsüne geçirildiler. Devletin Müslüman ve Müslüman olmayan uyrukları arasında eşitliği sağlanmasına imkan verebilecek hukûkî düzenlemeler yapılmaya, ortak kanun ve kurumlar kurulmaya başlandı. Yenilikçi devlet adamları, çeşitli milletlerin ve cemaatlerin temsilcileri huzurunda hatt-ı hümayunlarda tüm uyrukların eşitliğini ilan ettiler. Ancak bütün bu faaliyetler ne büyük devletleri hoşnut etti ve Osmanlı üzerindeki baskıları sona erdirdi, ne de milliyetçilik bilinçleri uyanan ve yeni haklar elde etme örtüsü altında başkaldıran zimmîlerin eylemlerini durdurabilirdi. Böylece azınlıkların hakları meselesi XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin en gündem maddeleri arasına girdi. Ancak batılı devletlerin sürekli baskılarını ve zimmîlerin isyanlarını durdurmak amacıyla Devletin Müslüman olmayan uyrukların zimmîlerin isyanlarını durdurmak amacıyla Devletin Müslüman olmayan uyrukların statülerini yeniden belirleme ve iyileştirme, onları Müslümanlarla aynı hukukî statüye kavuşturma amaçlarına yönelik reform çabaları, yüzyıllardır kendilerini onlardan farklı gören ve hisseden Müslümanları da huzursuz etti.

Öte yandan eski ekonomik ve dini imtiyazlarının elerinden gideceği korkusuyla zimmî din adamları da reformlara karşı çıktılar.

Zimmîlerin hukukî statüleri Tanzimat'a kadar İslâm hukuku, kilise hukuku, kapitülasyonlar, barış antlaşmaları ve reform hareketlerinden meydana gelen beş kaynağa dayanmaktaydı.

Tanzimat devrinde reform hareketleri ile bu kaynaklara dayanan zimmîlerin hakları yeniden belirlenmiş, onların eski imtiyazlarını aynen koruyarak, birçok da yeni haklar ekleyen düzenlemeler getirilmiştir.

Gülhane Hatt-ı Hümayunu, XVIII. yüzyılın başlarından beri devam edegelen ıslahatın tamamlanması niteliğinde olup beş bölüme ayrılabilir. Birinci ve ikinci bölümler Osmanlı Devleti'nin yükseliş ve çöküş nedenlerini genel çerçevede açıklarken, üçüncü bölümde yeni kanunlar çıkarmanın gerekçeleri belirtiliyor; dördüncü ve beşinci bölümlerde ise çıkarılacak kanunların dayanakları ve genel amaçları belirtiliyordu.

Tanzimat, Osmanlı Devleti'nin ve Türk toplumunun batılı cemiyetlere yaklaşması, çağdaşlaşması ve uygarlaşması yönünde atılmış önemli bir adım olarak da

değerlendirilebilir. Ayrıca Müslüman tebaa ve Müslüman olmayan tebaayı kanun önünde eşit saydığı ve halk ve padişah arasındaki münasebetleri yazılı bir vesika ile belirttiği için sosyal bir kontrat karakteri taşımaktadır.

Tanzimat Fermanı ile gerçekleştirilmeye çalışılan reformlar, esas itibarıyla, Osmanlı tebaasının hukuk eşitliğine dayanan "**Osmanlı birliği siyaseti**"nin bir parçasıydı. Tanzimat devrinin belirgin yönünü oluşturan bu anlayış, Gülhane Hatt-ı Hümayunu, İslahat Fermanı ve Kânun-i Esâsî çabalarında da görülmektedir. Bu siyaset, Gülhane Hatt-ı Hümayunu'ndan sonra 1856 İslahat Fermanı'nda da temel noktasını teşkil etmiştir. Gülhane Hattı ile İslahat Fermanı dönemlerini kapsayan 37 yıllık Tanzimat Devri hemen her alanda kanunlaştırılmaları yapıldığı bir dönemdir.

İslahat Fermanı, Osmanlı Devleti'nde yapılması kararlaştırılan yeni bir düzenin prensiplerini ve genel hatlarıyla programını içermektedir. Yirmi maddeden oluşan bu ferman, Gülhane Hatt-ı Hümayunu'ndaki prensipleri yenileyip vurgulamasının yanında onlara ilavelerde de bulunuyordu.

İslahat Fermanı, Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nda açık olarak ifade edilmemiş olan din ve mezhep hürriyeti ile Müslüman ve Hıristiyan tebaanın siyasî haklar yönünden eşitliği esasını getirmiştir. Bu fermanla her dinî topluluk ve mezhep kendi iradesini oluşturma hakkını da elde ediyordu. Bütün cemaatler kendi eğitim müesseselerini ve kurumlarını oluşturuyor; sanat, sanayi ve genel eğitim verecek okullar açmaya yetkili kılınıyordu. Nitekim dinî cemaatler kendilerine geniş kültür, eğitim ve öğretim haklarından yeterince yararlanarak okullarının sayısını daha da artırmışlardır.

1875 tarihinde yayınlanan Adalet Fermanı ise, bütün tebaanın eşit olduğu, yeni hakimlerin seçileceği, vilayet meclislerinin yeniden seçilerek oluşturulacağı, vergilerin eşit şartlarda toplanacağı, köylerde seçilmek suretiyle jandarma ihdas edileceği, hıristiyanlara her türlü işlerinde ve mektep açmalarında kolaylıklar sağlanacağı gibi haklar getiriyordu.

1876 Kânun-i Esâsî'sinde bu siyaset sürdürülerek şöyle denmiştir: "Devlet-i Osmâniye tabiiyetinde bulunan efradın cümlesi hangi ve mezhepten olursa olsunlar bilâ istisnâ Osmanlı tabir olunur".

Bugünkü manada ilk yazılı anayasa sayılan 1876 Kânun-i Esâsî'sinde de, Osmanlı Devleti tebaasının

umumî hukuku açıklanmıştır. Kişisel ve kamu haklarına (din, basın, mülkiyet, ticaret yapma, şirket kurma, öğrenim hürriyeti, kanun önünde eşitlik hakkı, mesken hürriyeti, işkencenin yasaklanması, kapitülasyonlar vs.) yer verilmiştir.

Müslüman olmayan halka Tanzimat'tan önce verilmiş olan hak ve imtiyazlara ek olarak Gülhane Hatt-ı'ndan beri tanınmış siyasî haklar bu topluluğun Bâb-ı Âlî'nin çeşitli dairelerinde, valiliklerde, elçiliklerde çalışmasına imkan sağlamıştı. Öyleki Hıristiyanlar modern eğitim konusunda Müslümanlardan üstün durumdaydılar ve devlet de siyasî ve idarî alanlarda daha çok onlardan yararlanmak durumunda kaldı. Böylece devlet içinde etkili olmaya başlayan gayri müslimler, ekonomik olarak da daha müreffeh duruma gelmişlerdi. I. Meclis-i Mebusan'da yer alarak devlet yönetiminde söz sahibi olmuşlardı. I. Meclis-i Mebusan'da 18 çeşit dil ile 11 muhtelif din ve mezhep mensubu bulunmaktaydı.

Gerçekte, Osmanlı Devleti'nde yenilik hareketleri Tanzimat'tan çok ama çok önce başlamıştı; II. Osman, Lehistan seferindeki yenilginin nedeni olarak gördüğü yenicilerin yerine yeni bir ordu kurmak istemiş, ancak başarılı olamamıştı. XVIII. yüzyılda ilk matbaa kurulmuş, Osmanlı ordusu batılı subaylar tarafından eğitilmiş, II. Mahmut zamanında idarî, sosyal ve askerî alanlarda birtakım yenilikler gerçekleştirilmiştir. **Dâr-ı Şûrâyı Bâb-ı Âlî** (hükümet şurası), **Meclis-i Vâ'lâyı Ahkâm-ı Adliyye**, **Dâr-ı Şûrâyı Askerî**, **Meclis-i Umûm-i Nâfia** bu yeniliklerden bazılarıdır.

Mustafa Reşit Paşa tarafından kaleme alınan ve Gülhane Parkı'nda okunan, başta padişah olmak üzere devlet ileri gelenlerinin sadık kalacaklarına yemin ettikleri Tanzimat Fermanı, Osmanlı Devleti içinde ve dışında farklı biçimlerde yorumlanmıştır. Tanzimat'a karşı olanlar ile taraftar olanlar arasında birçok alanda önemli tartışmalar ve mücadeleler olmuştur. Batılı ülkelerin önemli bir bölümü Tanzimat'ın ilanını çağdaş uygarlığa geçişin başlangıcı ve batı düşüncesinin zaferi olarak görürken, Fransa ve İngiltere gibi ülkeler Ferman'da birçok yönden eksiklik olduğunu söylemişlerdir. Aynı şekilde getirdiği yenilikler, idarî, siyasî ve iktisadî alanlardaki hükümleri itibarıyla Tanzimat Fermanı metnini batıdaki anayasalara benzeten veya denk sayanlar da olmuştur. Sultanın yetkilerini sınırlandıran hükümler getirmesi, keyfi yönetime son vermesi, halkın doğal haklarını ve devlete karşı so-

rumluluklarını belirlemesi, birtakım müesseselerin kurulmasına imkan vermesi, tebaanın can ve mal güvenliğini, din ve vicdan hürriyetini koruma altına alması bu kimselerin görüşlerine esas teşkil etmekteydi.

Tanzimat Fermanı'nı hukuk bakımından anayasal bir metin sayan tarihçilerin bu yaklaşımlarının dayanağı fermanın içeriğidir. Çünkü Tanzimat Fermanı, XIX. yüzyılın birçok anayasa metninden daha ileri düzeydedir. Hükümdarın yetkilerini ve mutlakiyetini sınırlamakta, reayayı idarede söz sahibi yapmaktadır. Sultanın yetkileri tam olarak bir parlamentoya teslim edilmiyorsa da, kurulan meclisler belli ölçüde devlet yönetimiyle ilgili yetkileri paylaşıyordu. Ayrıca halkın devlete karşı ödevlerini belirtiyor, halkı hak ve görevler yönünden eşit kabul ediyordu. Meclis-i Vâlâyı Ahkâm-ı Adliyye'yi yasa tasarılarını hazırlama, devlet harcamalarını kontrol ve denetleme ile görevlendiriyordu. Padişah ve devlet ileri gelenleri, memurlara fermana uyacaklarına dair halk önünde söz veriliyor ve hatt-ı hümâyun'un taşraya gönderilmesini sağlıyordu. Bu ise reaya ile halk arasında yapılan bir kontrat demekti.

Tanzimat Fermanı'nı anayasal sistemi getiren bir belge saymayanlar da fermanın içeriğini esas alıyorlardı. Çünkü fermanla halkın mali denetimi sözkonusu edilmiyordu.

Gülhane Hatt-ı Hümâyunu'nun, Batı'nın etkisi ve zorlamasıyla gerçekleştiğini iddia edenler bulunmakta ise de, bu konuda bir belge yoktur. Bütün bu farklı yorumlara rağmen, tebaanın can ve mal güvenliğini sağladığı, din ve vicdan hürriyeti tanıdığı ve bu güvenceyi yasalara bağladığı için Tanzimat Fermanı anayasal gelişmenin başlangıcı sayılabilir.

Ekonomik ve sosyal açıdan büyük sıkıntılar yaşayan Osmanlı Devleti'nin, Batı'dan yardım istemek üzere Hariciye nâzırı Mustafa Reşit Paşa'yı Avrupa başkentlerine gönderdiği; fakat Mustafa Reşit Paşa'nın beklediği desteği bulamadığı; Osmanlı Devleti'ni Avrupa'da kabul ettirebilmek için bazı yenilikler gerektiği düşüncesiyle İstanbul'a döndüğü bilinen gerçeklerdendir. Yani Osmanlı Devleti'nin mevcut siyasî durumu bir bakıma Tanzimat hareketini zorunlu kılmaktaydı. Öte yandan Avrupa'daki özgürlükçü gelişmeler ve özellikle 1789'de gerçekleşen Fransız İnkılabı'nın Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesinde etkisi olmuştur.

Tanzimat Fermanı, devletin resmî gazetesi Takvîm-i Vekâyi'de yayımlandıktan bir hafta sonra eyalet valilerine ve sancak temsilcilerine duyurulmuş; uygulanması için de gerekli idarî ve malî tedbirler alınmıştır.

Tanzimat Fermanı ile sorunları çözmek için birtakım meclisler kurulmuştur. Bunların en önde geleni daha önce sözettiğimiz Meclis-i Vâlâyı Ahkâm-ı Adliye'dir. Danışma meclisi niteliğindeki bu meclis kanunlar için görüşmeler ve hazırlıklar yapma, yasa, yönetmelik ve tüzükler çıkarma işleriyle yetkili kılınmıştır. Bu cümleden olarak meclis, ceza ve arazi kanunları çıkarmış, eyalet meclisleri yönetmeliği hazırlamış, çok sayıda üst düzey devlet memurunu da yargılamıştır. Ancak bu meclisin işleri zamanla çoğalmış ve çok yoğunlaşmıştır. Bunun üzerine 24 Eylül 1854'de Meclis-i Âl-i Tanzimât kurularak, yasa ve tüzük yapma işleriyle görevlendirilmiştir. 1861'de iki meclis birleştirilmiş ve çalışmaları 1868'de Şûrayı Devlet ile Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin kurulmasına kadar sürmüştür.

1840 yılında İltizam idaresi kaldırılmış, sancak yönetimi sancak beyinin vekili durumundaki sancak mütesellimlerinden alınarak muhassıllara verilmiş ve bunlara yardımcı olması için **Muhasallık Meclisi** kurulmuştur. Ancak bu alanda başarılı olunamamış ve 1842'de İltizam idaresi yeniden tesis edilmiştir.

Bu tür başarısızlıkların ve Tanzimat döneminde yapılan yeniliklerin yeterince uygulanmamasının başlıca sebebi, taşrada yenilikleri düşünce olarak benimseyip uygulayacak yetenekli memurların bulunmamasıdır. Ayrıca halk da bu konuda yeterince aydınlatılmış değildir. Azınlıklar kendilerine askerlik zorunluluğu getirilmesinden, Müslüman halk da azınlıklarla eşit düzeyde tutulmalarından hoşnut olmamışlardır.

Tanzimat hareketi, dış politikada da denge siyasetini gündeme getirmiş; Mısır sorununun çözümü büyük devletlerin müdahalesine kalınca Mustafa Reşit Paşa denge politikasını uygulamaya başlamış; Mısır bunalımı 25 Mayıs 1841'de imzalanan Mısır fermanı ile bazı imtiyazlar ve ödümler verilerek çözümlenirken, 13 Temmuz 1841'de Boğazlar Antlaşması ve Çanakkale ve İstanbul Boğazları savaşta ve barışta savaş gemilerine kapatılmıştır.

Tanzimat döneminin ilk bölümü, İslahat Fermanı ile sona ermiştir. Macar ve Leh mültecilerin Osmanlı Dev-

leti'ne sığınması ile başlayan ve Kırım Savaşı ile sona eren buhranın sebep olduğu İslahat Fermanı daha ziyade Batılı devletlerin müdahalesiyle çıkarılmıştır. Tanzimat Fermanı ile azınlıklara tanınan hakları yeterli bulmayan İngiltere, Fransa ve Avusturya, Osmanlı'daki azınlıkların haklarını korumak bahanesiyle, Osmanlı Devleti'nin idaresine daha çok karışabilmek için azınlıkların hak ve ayrıcalıklarının artırılmasını istemişlerdir. Eğitim, askerlik, vergiler, devlet memurluklarına giriş konularındaki farklılıkların giderilmesi isteği Osmanlı Devleti idarecilerince kabul edilmiştir.

Tanzimat Fermanı'nın Müslüman olmayan tebaaya verdiği hakları yetersiz kabul eden hükümet, Batılı devletlerin tekliflerini bir ferman biçimine sokmuş; 18 Şubat 1856'da, Bakanlar Kurulu Meclis üyeleri, âlimler, patrikler, hahambaşı ve yabancı devlet delegelerinin önünde, Arz odasında İslahat Fermanı okunarak yürürlüğe girmiştir.

Tanzimat Fermanı ile İslahat Fermanı arasında ne fark vardır? İslahat Fermanı'nda din ve mezhep hürriyeti, Hıristiyan ve Müslüman tebanın siyasal haklar yönünden eşitliği açıkça ifade edilmemiştir. İslahat Fermanı'nın içerdiği hususlar Tanzimat Fermanı'nın ilkelerine dayandırılmıştır. Ayrıca Tanzimat Fermanı bir iç hareketin ifadesiydi, devletin ödümlerini ve acizliklerini içeriyordu. Buna karşılık İslahat Fermanı'nda hem insanın doğal hakları korunuyor hem de din ve ırk ayırımı gözetmeksizin bütün tebaanın yasa önünde eşitliği kabul ediliyor; herkesin devlet memurluğuna atanabilmesi, eyalet meclislerinde ve Meclis-i Vâlâyı Ahkâm-ı Adliye'de temsil edilmesi gibi siyasal haklar veriliyordu. Üstelik, Hıristiyanlara, devlet dışında, dinsel örgütler kurma hakkı verilirken, Müslümanlara böyle bir hak tanınmıyordu. Paris Anlaşmasından sözedilmesi de İslahat Fermanı'nın içeriğindeki bir başka farklılıktır.

Tanzimat Fermanı'nda yer almayan ve ilk olarak İslahat Fermanı'nda getirilen birtakım yeni haklar da vardır.

Bu yeni hakları şöyle sıralayabiliriz:

- Yeni Ferman Osmanlı Devleti'nin şanına uygun yere ulaşmasını sağlayacaktır.
- Fatih döneminden beri Hıristiyan tebaaya verilen haklar mevcut ihtiyaçlara göre yeniden düzenlenecektir.

- c. Patrikhanelerde yeni meclisler kurulacak ve bu meclislerin vereceği kararlar Bâbîâlî tarafından onaylandıktan sonra yürürlüğe girecektir.
- d. Patrikler ölünceye kadar görevlerinde kalacaktır.
- e. Cemaatlerin dini liderlere verdikleri vergiler kaldırılacaktır.
- f. Ruhban sınıfının mallarına zarar verilmeyecektir.
- g. Kent ve kasabalardaki kilise, manastır, mezarlık, okul, hastane gibi yerlerin onarımına ve yeniden yapımına izin verilecektir.
- h. Herkes isterse din değiştirebilecek, memur olabilecek ve öğretim görebilecektir.

Ancak, Islahat Fermanı'nın Tanzimat Fermanı'ndan temel farkı Avrupa devletlerine Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışma yetkisi vermesidir. Antlaşmayı imzalayan devletler sık sık Hıristiyan tabaya kötü muamele yapıldığını ileri sürerek, Osmanlı devlet yönetimine müdahale etmişlerdir. Ferman'a dayanılarak Devlet'in birçok yöresinde ayaklanmalar çıkarılmış, büyük devletler Islahat Fermanı ve Paris antlaşması hükümlerine dayanarak Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmışlardır. Ayrıca, Islahat Fermanı'nın ihtiva ettiği hükümlerin yerine getirilmesi devleti büyük bunalıma düşmemesi için bir Mâliye Meclisi kurulmuşsa da, giderek artan malî sorunlar çözülememiştir.

Azınlıklar Türkiye Cumhuriyeti döneminde, Osmanlı Devleti döneminde sahip oldukları hakları aynen yaşatmışlardır. Dini esaslar çerçevesinde tespit edilen bu hakları çeşitli alanlarda daha da geliştirmişlerdir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C.IV, 4. Baskı, Ankara 1983.
- M. Hidayet Vahapoğlu, **Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları**, Ankara 1990.
- **Tanzimat**, I. İstanbul 1940.
- A. İhsan Bağış, **Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler**, Ankara 1983.
- Necla Başgün, **Türk Ermeni İlişkileri**, İstanbul 1973.
- Y.G.Çark, **Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler**, İstanbul 1953.

- Avram Galanti, **Türkler ve Yahudiler**, İstanbul 1947.
- Genelkurmay Başkanlığı, **Türk-Arap İlişkileri**, Ankara, 1976.
- Genelkurmay Başkanlığı, **Türk-Bulgar ilişkileri**, Ankara 1976.
- Nejat Göyünç, **Osmanlı İdaresinde Ermeniler**, İstanbul 1983.
- Halil İnalçık, "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu", **Bellekten**, sayı: XXVIII/112, Ankara 1962.
- Yuluğ Kurat, **Osmanlı İmparatorluğunun Paylaşılması**, Ankara 1986.
- Necdet Kurdakul, **Osmanlı Devletinde Ticaret Anlaşmaları ve Kapitülasyonlar**, İstanbul 1981.
- Süreyya Şahin, **Fener Patrikhânesi ve Türkiye**, İstanbul 1980.
- İ.H. Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C.II-IV, Ankara 1983.
- Ekmeleddin İhsanoğlu (editör), **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, İstanbul 1994.
- Abdurrahman Küçük, **Ermeni Kilisesi ve Türkler**, Ankara 1997.
- Gülnihal Bozkurt, **Gayrimüslim Osmanlı Vatanşalarının Hukukî Durumu (1839-1914)**, Ankara 1989.
- F. Fındıkoğlu, "Tanzimatta İctimaî Hayat", **Tanzimat**, İstanbul 1940.
- M. Akdağ, **Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi**, İstanbul 1974.
- F. Alasya, **Osmanlı Hükümeti Tarafından Ortodoks Kilisesine Verilen İmtiyazlar**, Ankara 1971.
- Engelhardt, **La Turquie et le Tanzimat ou Histoire des Reformes dans l'Empire Ottoman**, Paris 1882.
- Edmondo de Amicis, **İstanbul (1874)**, çev. Beynun Akyavaş, Ankara 1981.
- A. Hikmet Eroğlu, **Osmanlı Devleti'nde Yahudiler**, Ankara 1997.
- İber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul, 1983.